

Tredje Afsnit.

Patronatsforholdet til Frue Kirke.

A. Den i 1902 og 1903 foretagne Hovedstandsættelse af Kirkens Indre, dens Orgel og Taarnur.

Den 11. Febr. 1901 modtog Konsistorium fra Kirkeinspektionen en saalydende Skrivelse:

„For omtrent 4 Aar siden havde undertegnede Kirkeinspektion forberedt en Indstilling til det høje Patronat om at faa de væsentligste Mangler ved Vor Frue Kirke afhjulpne og sat sin Lid til, at en Del af det Beløb, som vilde medgaa hertil, kunde være bleven indbefattet i en Ligning paa Stadens Sognebeboere, som Kjøbenhavns Magistrat ventede at opnaa i Lighed med de Ligninger, der i en Aarrække vare komne adskillige af Stadens Kirker tilgode. Fornyelsen af den hertil sigtende Lov opnaaede desværre ikke Rigsdagens Samtykke. Inspektionen mente derfor at maatte se Tiden noget an, og den har i den siden da forløbne Tid ladet udføre nogle af de mest paatrængende Arbejder, hvortil er medgaaet ca. 8,000 Kr. Iblandt disse Arbejder maa særlig fremhæves: Eftersyn af den saakaldte Vægtergang og de over samme værende fire Portindfatninger, en delvis Ombygning af Trækonstruktionen i Korkuplens nederste Del, Fornyelse af en Del opraadnede Bjælker og Tagspær over Kirkens Skib samt Omlægning af Stentrinene foran Portalen. Korkuplens Kobberdækning er i samme Tidsrum flere Gange bleven repareret, men den er dog stadig i en saadan Forfatning, at en Omdækning ikke bør udskydes, og det vil, naar Arbejdet skal udføres, blive nødvendigt at holde Kirken lukket i et Par Maaneder.

De Ønsker, der til forskellige Tider ere fremsatte om, at der kunde skaffes flere Udgange fra Kirken, bør efter Kirkeinspektionens Formening imødekommes, naar Kirken af andre Grunde maa staa ubenyttet. Det Beløb, der vil medgaa for at opnaa dette daglige Gode og en Betyggelse under en Panik i paakommende Ulykkestilfælde, er ret betydeligt, men Iværksættelsen af denne Foranstaltning maa dog vistnok siges at være i højeste Grad ønskelig, saa snart man er i Besiddelse af de fornødne Pengemidler. Tegningen til den projekterede Forandring følger vedlagt som Bilag I.

Hovedpunktet i nærværende Indstilling er dog, at hele Kirkens Indre bliver underkastet en gennemgaaende Istandsættelse. Siden 1856, da Kirkens kalkpudsede Hvælving blev ombyttet med den nuværende Træhvælving, er Kirken ikke bleven malet indvendig, og saa vel alt Træværk som Murvægge, Gavle, Vinduer, Døre og Inventarium trænger højlig til at gaas igennem, og vil det efter vor Formening være naturligt saa at anvende noget mere end den allertarveligste Behandling af dette herlige Rum. Med Hensyn til Hovedtrækkene i Restaurationen tillade vi os at henvise til Arkitekt Borchs Skrivelse af 20. Januar d. A. (Bilag II) og tilhørende Overslag (Bilag III med Underbilag).

Da Kirkens nuværende Belysning lader meget tilbage at ønske, og de over 40 Aar gamle Gasledning, Haner og andre Afspærringsapparater ere saa medtagne, at det er let forklarligt, at Luften i Kirken ofte er yderst daarlig, foreslaas, at der indlægges elektrisk Belysning.

Af andre særlige Arbejder, der skønnes at burde følge med en Hovedstandsættelse, fremhæves: et brandfrit Rum til Opbevaring af Kirkens hellige Kar, Bispekaaber, vigtige Arkivsager m. m., et nyt Marmor-Flise-gulv i Forhallen, en bedre Indretning af de to Ligrum, især med Hensyn til deres Ventilation og Belysning, Installering af et Par Klosetter, eventuelt med Vandudskylning, Anbringelse i en af Sidegangene af en Del gamle, interessante Marmor- og Sandstensbrudstykker fra tidligere Epitafier o. lign., der bleve fundne i Fundamenterne, da Portalens Stentrin for et Par Aar siden bleve omlagte.

I Anledning af Varmeapparatets Ælde og dets i kolde Vinterdage svigtende Evne til at bringe en passende Temperatur tilveje, have vi opfordret Ingeniør Ramsing til at undersøge Forholdene, og har han derefter i medfølgende Beskrivelse og Forslag (Bilag IV a & b) angivet, hvorledes Apparatet vil kunne omordnes og tillige udvides noget. Herved ventes tillige opnaaet, at den Træk, der hidtil har været en meget slem Plage i Kirken, vil blive ophævet eller i hvert Fald betydelig formindsket. Til yderligere Forbedring og Besparelse af Brændsel foreslaas anbragt tætte Lemme for nogle af de Vinduer, som ikke kaste Lys ind i Kirkerummet, og dobbelte Vinduer for de andre, der ikke kunne undværes; Overslag over Udgifterne hertil er forfattet af Arkitekt Borch. Ingeniørarbejder, inklusive Murarbejde og Anskaffelse af nye Varmelegemer, ere anslaaede til 12,000 Kr., og disse Arbejder bør udføres samtidig med Hovedreparationen.

Endvidere kunne vi ikke undlade at fremhæve det ønskelige i, at Orgelet kunde blive underkastet en Ombygning. Dets Tilstand er fremstillet i en vedlagt Skrivelse af 31. December f. A. fra Kirkens Organist, Hr. Professor O. Malling (Bilag V). Bekostningen ved en Ombygning af dette store Orgel, der siges i sin Tid at have kostet omtrent 50,000 Rdl., er vanskelig at beregne, men maa efter indhentede Oplysninger formentlig kunne sættes til ca. 25,000 Kr., og endelig er Kirkens Uhr saa gammelt, udslidt og upaalideligt, at det vilde være ønskeligt i det mindste at faa Gang- og Viserværket erstattet med nyt. Hertil maa anslaaes 8,000 Kr. Med Hensyn til Uhrets Mangler henvises til den borgerlige Værges Skrivelse af 1. Februar 1897 Side 7—8, ligesom der ogsaa angaaende Oplysninger om andre Forhold henvises til samme Skrivelse (Bilag VI).

Saaledes som Bilag III udviser, ville de af Arkitekt Borch sammenstillede Udgifter beløbe:

	Kr. Ø.
For Korkuplens Omdækning	8,800. 00
— de to nye Sideudgange... ..	15,200. 00
— den indvendige Hovedstandsættelse	54,291. 60
— Indlægning af elektrisk Belysning.....	11,500. 00
— Rengøring efter Haandværkerne, Tilsyn under Arbejdet, Arkitekthonorar og til uforudsete Udgifter	7,208. 40
	97,000 Kr.
Til Forbedring og Udvidelse af Varmeapparatet anslaaes.....	12,000 —
— Orgelets Ombygning	25,000 —
— Uhrets delvise Ombygning.....	8,000 —
	Tilsammen... 142,000 Kr.

Det Hovedspørgsmaal frembyder sig saa, om og hvorledes dette Beløb skulde kunne tænkes tilvejebragt.

Her bliver da først at se hen til, hvad der til dette Øjemed kan ofres af Kirkens Kapital. Selvfølgelig maa den ikke formindskes ud over, hvad der behøves til Kirkens behørig Drift baade i Nutid og Fremtid, hvorfor der nødvendigvis maa levnes en aarlig Overskuds-Indtægt.

Til Oplysning om Kirkens Stilling i pekuniær Henseende undlader Kirkeinspektionen da ikke at henvise til, at ifølge Universitetets Aarbøger var Kirkens Kapital, inklusive dens ekstraordinære Bygningsfond og Hvidovre Kirkes Overskudsfond i Femaaret 18⁹⁴/₉₅—18⁹⁸/₉₉ stegen fra 134,748 Kr. 50 Ø. til 152,498 Kr. 50 Ø. eller med .....

	17,750 Kr.
I samme Tidsrum er udgivet til ekstraordinære Arbejder ved Kirken	8,000 —
	Ialt... 25,750 Kr.

Det aarlige Overskud ud over, hvad der behøves til Kirkens ordinære Udgifter er herefter ca.....

	5,000 Kr.
--	-----------

Efter omhyggelig Overvejelse er Kirkeinspektionen kommen til det Resultat, at den maa foreslaa det høje Patronat at indvilge i, at der nu af Kirkens Midler maa anvendes ca. 40,000 Kr. til en Hovedstandsættelse. Herved vil den aarlige Renteindtægt gaa ned med ca. ....

	1,600 Kr.
--	-----------

Ved Indførelsen af elektrisk Lys vil Udgiften til Belysning antagelig stige med .....

	1,200 —
--	---------

Da man ved Indførelsen af elektrisk Lys mister den Varme, som Gasblussene tidligere ydede, maa der paaregnes et større Brændselsforbrug; men i Betragtning af, at Varmeapparatet skulde blive forbedret og udvidet, ansættes det større Brændselsforbrug kun til .....

	300 —
--	-------

Kirkebygningen har hidtil været brandforsikret for et alt for lidet Beløb, en Tid lang endog kun for 400,000 Kr., pro rata af 760,000 Kr. For nylig er den bleven omvurderet og sat til en rimeligere Assurance sum nemlig 1,170,000 Kr. (eksklusive Kunstværkerne, Orgel o. l., der ere særlig forsikrede). Den herved aarlig forøgede Assurancepræmie er ca. ....

	400 —
--	-------

At overføre... 3,500 Kr.

Overført... 3,500 Kr.

Der synes i den sidste Tid at være kommen nogen Uvillie imod at leje Stolepladser i Kirkerne. Stolestadepengene have for vor Kirke i en Aarrække været omtrent 3,200 Kr. aarlig; nu er Indtægten herved næppe 3,000 Kr., og efter de Opsigelser, der ere indkomne, vil Indtægten for indeværende Aar knap blive 2,900 Kr. Man tør derfor ikke fremtidig regne mere end 2,800 Kr. eller en Mindreindtægt af..... 400 —

Naar Kirken bliver istandsat, bør den holdes noget bedre ren, end den nu bliver holdt, og der vil da medgaa en noget større Udgift hertil, antagelig..... 200 —

4,100 Kr.

Nogen forhøjet Indtægt, f. Eks. ved en større Betaling for Lys og Varme ved Bryllupper o. lign., tør næppe paaregnes, selv om Betalingen herfor blev forhøjet noget, eftersom Sognebeboernes Antal aarlig bliver mindre, og de kirkelige Handlinger som Følge heraf færre. Derimod vil den ordinære Vedligeholdelse nok kunne indskrænkes noget, især i de første Aar efter Hovedstandsættelsen, men da Priserne for alt Haandværksarbejde ere stegne betydelig, tør Nedgangen ved Vedligeholdelsesudgifter ikke sættes højere end..... 300 —

3,800 Kr.

Herefter vilde det tidligere opnaaede aarlige Overskud, 5,000 Kr., blive reduceret med 3,800 Kr., altsaa til 1,200 Kr., hvilket Beløb formentlig kan anses for tilstrækkeligt dels til noget at forøge Kirkens Kapital dels til at imødegaa de større Krav, der periodisk ville melde sig saa vel fra Vor Frue som fra Hvidovre Kirke.

Da Kirkeinspektionen erkender, at de foromtalte ekstraordinære Bygningsarbejder vilde medføre større Udgifter, end der i Øjeblikket er Udsigt til at skaffe Dækning for, har den tænkt sig, at Bekostningerne ved Orgelets og Uhrets Ombygning eventuelt kunde blive afholdte ved Støtte fra en velstaaende Søsterkirke, f. Eks. Roskilde Domkirke, og at der i Henhold til D. L. 2—22—64 med Kultusministeriets Sanktion kunde paalignes Vor Frue Sogns Beboere $\frac{1}{4}$ pCt. af Skatteindtægten i tre paa hinanden følgende Aar. Da denne Indtægt er omtrent 7,500,000 Kr., vilde Ligningen indbringe ca. 18,750 Kr. aarlig eller i tre Aar ca..... 56,000 Kr.

Sammenlagte med Kirkens egne..... 40,000 —

---

fremkommer... 96,000 Kr.,

der saaledes vilde blive til Raadighed.

Til Hovedstandsættelsen er berednet en Udgift af 97,000 Kr., men da Varmeapparatets Forbedring, 12,000 Kr., nødvendig maa følge med Indførelsen af elektrisk Lys, vilde der behøves 109,000 Kr. Da der imidlertid af Kirkens Midler og Ligningen tilsammenlagt kun kan paaregnes 96,000 Kr., ser Kirkeinspektionen ikke anden Udvej end indtil videre at udskyde Indretningen af de to nye Sideudgange og af de hertil beregnede 15,200 Kr. kun at optage et Vindfang ved Hoveddøren med Maling etc. til 1,200 Kr. Udgiften til Hovedstandsættelsen vil saaledes blive 95,000 Kr.

Under Henvisning til ovenstaaende giver undertegnede Kirkeinspektion sig herved den Ære at indstille til det høje Patronat, at det tillades til en Hovedreparation af Vor Frue Kirke at anvende ca. 40,000 Kr. af Kirkens Midler, og at Patronatet vil indstille til Ministeriet, at der erhverves Tilladelse til at lade iværksætte en Ligning paa Vor Frue Sogns Menighed af $\frac{1}{4}$ pCt. aarlig i 3 paa hinanden følgende Aar for at erhverve de fornødne Midler til de foran omhandlede paastrængende Foranstaltninger ved Kirken.“

Af de i Kirkeinspektionens Skrivelse nævnte Bilag anføres her af Arkitekt Martin Borchs Skrivelse af 20. Jan. 1901 til den borgerlige Væрге følgende:

„Med Hensyn til Vægfarven i Kirkerummet skal jeg tillade mig at anføre som min Overbevisning, at Kirken vilde vinde særdeles meget i Skønhed ved at faa en anden Lokalfarve end den nuværende, der synes mig altfor død og kedelig.

Efter paa forskellige Tider og i forskellige Belysninger at have opholdt mig i Kirken for at gøre mig bekendt med Forholdene, er jeg kommet til det Resultat, at det vil være heldigst at dele Rummet med 2 Hovedfarver, en lysere foroven og en dybere i det nederste Parti.

Underdelen foreslaar jeg malet med en ret kraftig gullig Tone, omtrent som „giallo antico“, idet de hvide Marmorfigurer ville tage sig fortræffelig ud paa en saadan Baggrund.

Arkivolter og Baand burde ligesom nu holdes i en lysere Farvetone.

Den nuværende Kvaderinddeling foreslaas bibeholdt, og Rækværkernes sorte Farve erstattes ved Forgyldning.

Kirkens Overdel, altsaa Søjlerne med overliggende Led samt Kasseternes Indramning i Loftshvælvingen skulde da holdes i en klar, hvidgul Tone, og Foden for Søjlerne i en Tone, der dannede Overgang til den dybere Farve forneden.

Striberne paa Søjleskafterne gøre god Virkning og bør beholdes, derimod findes Dekorationen af Gesimserne over Søjlerne at være for smaalig. Ornamentet i Metoperne er nemlig saa fint, at man aldeles ikke kan se det fra Kirkens Gulv, og ligeledes ere Triglyferne delte paa en uheldig Maade med Farvestriber.

Det foreslaas derfor at holde disse sidste i én Tone samt at give Metoperne en kraftig rød Bundfarve i Stedet for den nuværende brunrøde, og at erstatte Ornamentet med en lys, storbladet Roset.

Alle de paamalede fine Border og Bladlister i Gesimsen, samt paa Mutulerne, kan ogsaa uden Skade bortkastes; de svække Helhedsindtrykket, og paa Grund af Rummets store Højde kan man ikke se dem nedefra.

Endvidere vilde det være heldigst, om Stjernerne i Skibets Loftskassetter, der nu ere paamalede med hvid Farve, erstattedes med Stjerner i Relief og med Forgyldning ligesom i Koret.

Den lille Perlestaf mellem Kassetterne bør ogsaa forgyldes for at gøre Loftet rigere.

Bunden af Kassetterne foreslaas givet en kraftigere blaa Farve.

Endelig vilde det være særdeles ønskeligt, om der til Sidevæggene bag Figurerne samt til Søjlerne maatte anvendes Oliemaling paa spartlet Flade. Dels staar Oliefarven langt smukkere end Limfarve, dels er den

langt holdbarere, og jeg er vis paa, at det i Længden vil betale sig at offre det Beløb, som Olie koster mere end Limfarve.

Den nederste Del af Søjlerne vil med Limfarve ikke kunne holde sig mere end et Par Aar, og Thorvaldsens Figurer fortjene nok, at man skaffer dem den smukkeste mulige Baggrund.

Lofterne i Pulpiturene foreslaas hvidtede og Bagmurene i disse bør have samme Tone som Forvæggene.

Endvidere anbefales meget at male Træværket bag Buerne forneden i Kirkens Siderum med en lys Farve og samtidig at blænde Vinduerne i dette. Derved vil Rummet vinde meget i Skønhed. Det indfaldende indirekte Lys gør ingen Nytte, men blænder og generer, naar man vil se paa Figureerne, samtidig med at det gør det mørke Panelværk endnu sortere.

Baggrunden for Christusfiguren bør forgyldes, eller, hvis dette ikke lader sig gøre, gives en dyb blaa Farve; den nuværende brunrøde Farve virker ikke godt i Omgivelserne.

Endelig foreslaas det at forgyldte Tremmerne i Orgelfaçaden; som den nu staar i ubrudt dyb Træfarve virker den meget tungt.

Overhovedet bør Bestræbelserne vist gaa ud paa i størst mulig Udstrækning at bortskaffe de mørke Farvetoner i Rummet.

Lysset i Kirken er ikke saa rigeligt, at der jo endda vil blive mange mørke Kroge.

Hvis det ikke var forbundet med saa store tekniske Vanskeligheder, vilde jeg tilraade, at de 3 Overlys i Kirkens Hvælving gaves skraanende Sider opefter, hvorved det indfaldende Lys vilde blive ikke ubetydeligt forøget.

Overlyset i Apshvælvingen er foreslaaet fjernet, og dette er sikkert ogsaa rigtigt, da det kun gør Skade ved at give uheldige Skygger over Alteret.

Til Slutning skal jeg henstille, om ikke Nummertavlerne kunne flyttes ned paa den indadgaaende Side af Skibets Piller. Paa deres nuværende Plads tage de sig kun daarligt ud, men skulle de forblive der, bør i hvert Tilfælde de 2 sidestillede Tavler have samme Størrelse, og Rammerne have en ringere Udsmykning.

Efter Kirkeinspektionens Ønske gav Konsistorium under 16. Febr. 1901 Ministeriet en foreløbig Meddelelse om dens Indstilling, og under 23. April s. A. indstillede Konsistorium det derefter bifaldet, at der af Kirkens Kapital, inklusive dens ekstraordinære Bygningsfond og Hvidovre Kirkes Overskudsfond, anvendtes 40,000 Kr. til Hovedreparationen, hvorhos Konsistorium anbefalede, at Restbeløbet 55,000 Kr. indvandt derved, at Ministeriet ydede sin Støtte til, at der enten foretoges en Ligning paa Vor Frue Sogns Beboere, eller at Kirken blev delagtig i en eventuel Ligning paa alle Stadens Kirker. Med samme Skrivelse indsendte Konsistorium en Skrivelse af 19. s. M. fra Kirkeinspektionen, hvori denne anholdt om, at Ministeriet vilde yde sin Støtte til, at en eller flere velhavende Søsterkirker kom Kirken til Hjælp med det Beløb af 33,000 Kr., der var fornødent til Orglets Ombygning og Taarnurets Reparation.

Efter at Ministeriet havde udbedt sig Sjællands Biskops Ytringer over Sagen navnlig med Hensyn til, om der efter de ved Kirkens Benyttelse særlig til Ordinationer og Bispevielser gjorde Erfaringer maatte være et og andet ved Kirkens Indretning, som det vilde være ønskeligt ved den foreliggende Lejlighed at faa ændret, og fra ham modtaget det Svar, at

der ikke vilde være Grund til at træffe nogen særlig Foranstaltning udover, hvad der var foreslaaet i det foreliggende Overslag, indhentede Ministeriet fra det særlige Syn (Museumsdirektør, Dr. phil. Møllerup, Professor Storck, Arkitekt Gnudtzmann og Professor, Stadsarkitekt Fenger) en saalydende Betænkning af 29. Juli 1901 over Arkitekt Martin Borchs Forslag:

„Frue Kirke stod fra Konferensraad C. F. Hansens Haand som et Fuldblods-Empiremonument, kun med Hensyn til de Nicher, for hvilke Apostelstatuerne vare bestemte, var der sket en Afvigelse fra Hansens Plan, idet de vare blevne lukkede, fordi Thorvaldsen havde taget fejl af Maalet (?) og gjort Apostlene for store. Med Hensyn til Kristusstatuens Omgivelser havde andre Hænder været virksomme, idet Hetsch havde tegnet Baldakinen og de 4 store Kandelabre. Da Thorvaldsens Figurer opstilledes i Marmor i 1839, gjordes der af Hetsch forskellige Forsøg paa at faa Kristusstatuen — der som Apostlene, var udført i det simple og billigere blaa karrariske Marmor — til at tage sig bedre ud; man forgyldte Nichen, men maatte kassere denne Baggrund, skønt den havde kostet mange Penge. Ellers var Kirken hvid paa Orgelet nær, som stod i mørk Mahogni uden noget som helst Forsøg paa at frembringe en livligere og festligere Virkning. Kirken havde ingen Belysningsapparater; kun ved festlige Lejligheder, f. Eks. ved Koncerter, anbragtes der højt under Hvelvingen store Tøndebaand, ophængte i tynde Snore; Tøndebaandene vare besatte med Lysepiber og Lys. Skønt Belysningen var svag, frembragte den, som de ældre blandt os ville kunne erindre, en meget skønnere Virkning end den nuværende. Saaledes henstod Kirken indtil i 1856, da en Søndag under Gudstjenesten et lille Stykke Puds løsnede sig fra Loftet og faldt ned. Skønt dette utvivlsomt var en lokal Skavank, som med Letthed havde kunnet været udbedret, bestemte man sig dog paa daværende Bygningsinspektør Chr. Hansens Forslag til at forny hele Hvelvingsfladen i hvidmalet Træ. Den gamle Puds, der var anbragt paa Tøndebaand og sad saa fast, at den maatte slaas ned med Bindeøkser, fjernedes og i Stedet fastskruedes hovělede Trækassetter, der skulde samles om en Perlestav, som delte den underste Flade. Her begik Tømmermesteren imidlertid den Fejl at omgive hver enkelt Kasette inden Opsætningen med en Perlestav, saa at denne fordobledes, da Loftet var opsat, hvad der er uden Eksempel i antik Arkitektur*) og ikke ser godt ud. Chr. Hansen fik samtidig Lov til at forsøge en Dekoration med Farver navnlig paa Kirkens øverste Partier og disses doriske Orden, til hvilken han mente at have medbragt Motiver fra sine græske Studier. Disse vare imidlertid kun fragmentariske. Chr. Hansen har saa lidt som hans Samtidige haft en samlet Forestilling om det doriske Tempels farvede Dekoration. Men dertil kom, at Konferensraad C. F. Hansens doriske Orden ikke i Detaillen er græsk, men snarere romersk, og at det af denne Grund var vanskeligt at gennemføre dorisk Polykromi paa samme. Jo længere han kom mod Kirkens Gulv, desto umuligere blev det ham at gennemføre den i Loftet anslaaede Tone. Resultatet blev ret tarveligt: i Hvelvingen maledes Bunden af Kassetterne blaa, i Apsis med gyldne, i Tøndehvelvingen med hvide Stjerner; i Bjælkeværket fyldtes Metoperne med et Palmetornament paa

*) Dette er ikke rigtigt. Perlerne var paamaalede. Paa den sent antikke saakaldte Guldsmedenes Port i Rom findes dobbelt Perlestav omkring Kassetterne i Loftet. (Senere Anmærkning af M. Borch).

brunrød Bund, paa Søjlerne skulde brungule Streger erstatte Cannelurerne; men Kirkens Mure kvadredes i Limfarve, og det hjalp kun lidt, at der om Stueetagens Arkader blev trukket Arkivolter. Man kan vist med Sandhed sige, at der i det doriske Bjælkeværk var anvendt saa meget Farve, at det dekorativt skadede Virkningen af Thorvaldsens farveløse Relief: Gangen til Golgatha, og at Metopernes uheldige Proportioner (de ere nemlig i Apsis altfor brede) derved fremhævedes.

Det første Spørgsmaal, som rejser sig, naar Frue Kirkes indre Dekoration skal fornyes, bliver da utvivlsomt dette, om man ikke burde vende tilbage til den oprindelige hvide Farve. Synet mener, at dette vil være det heldigste, fordi der derved opnaas saavel større Harmoni som en betydelig Besparelse af Tid og Penge. Af Hensyn til Thorvaldsens Figurer vil det dog være ønskeligt at stryge Væggene med en mere eller mindre kold graa Tone.

Vil man imidlertid beholde Farven i Kirken, bliver det, som Arkitekt Borch har udtalt, nødvendigt at foretage Forandringer i Farvernes Fordeling. Med Hensyn til de Ændringer, Hr. Borch har foreslaaet, skal Synet gøre følgende Bemærkninger.

Det gaar næppe an at dele Rummet i Højden med 2 Hovedfarver; thi denne Deling kan ikke gennemføres i Apsis. Endmindre gaar det an at holde Underdelen i en ret kraftig gullig Tone omtrent som „giallo antico“, thi denne varme Tone, som Marmoret først antager ved at blive poleret, vil fremhæve Apostlenes triste blaa Tone. Der bør snarere anvendes en mere eller mindre kold Sandstensfarve, som dog kan oplives lidt ved Fugningen. Der bør intetsteds gøres noget Forsøg med flammesteen, og Farven bør allevegne staa mat. Kirkens Loft og indre Søjlestilling bør fremdeles i Hovedsagen staa rent hvide; Striberne paa Søjleskafterne kunde vist afløses af et Tæppemønster i blaat og rødt paa den hvide Grund i Lighed med antikke Mosaiksjøler. Søjlernes Halse bør have Farve. Det er ikke usandsynligt, at man ved at holde sig til den nu i Hovedsagen fastslaaede doriske Polykromi og gøre Mutuler, Triglyfer og Regulæ blaa, Scotia, Viæ og Tænia røde uden paamalede Ornamenter vilde frembringe en bedre Virkning. Den røde Farve burde da være Zinnober eller Bolus.

Til at ombytte de malede hvide Stjerner i Skibets Kassetter med gyldne er der næppe Grund. Perlestavens Forgyldning bør ubetinget fraaades, hvis ikke Guldet overalt føres igennem. Om det gaar an at blænde Vinduerne bag de lukkede Stole under Akaderne og Mezzaninens Pulpiturer samt Overlyset i Apsis, bør prøves ved Forsøg. Baggrunden i Alterets Baldakin bør i Henhold til det i sin Tid gjorde Forsøg ikke forgyldes. Derimod er det ikke usandsynligt, at en blaa Glasmosaik vilde virke heldigt. Forslaget om at forgylde Gitterne i Orgelfaçaden og om Nummertavlernes Flytning tiltrædes.

I alle Tilfælde mener vi at maatte tilraade, at nogle Forsøg forevises os, inden endelig Bestemmelse tages om Malingens Fornyelse og den indvendige Dekoration.

Hvad Belysningen angaar, som spiller en stor Rolle med Hensyn til Kirkerummets Virkning om Aftenen, da bør ubetinget den nuværende højst uheldige, forholdsvis stærke, men lave Belysning af Stolestaderne med Gasblus i Kupler opgives.

Jo højere Lyskilderne kunne anbringes, desto bedre, men der maa,

det forstaar sig, være tilstrækkeligt lyst paa Gulvet til, at man uden Vanskelighed kan læse. Det fortjener vistnok at overvejes, om man i Stedet for Chr. Hansens Kroner mellem Søjlerne burde anbringe Buelamper i et saadant Antal, at de med Hensyn til Lysvirkningen i det hele og store kom til at spille Hovedrollen. Der kunde da tillige som foreslaaet anbringes Glødelamper i Mezzaninpulpiturerne og under disse. Maaske burde der anbringes en Krone af Buelamper under Korhvelvingen. Derimod bør man undgaa den paatænkte lodrette Stamme af Glødelamper paa Hjørnerne af Apsis.

Gasblussene i Hetschs Kandelabre kunne vist uden Skade beholdes. De gøre med deres flakkende Flammer en mere dekorativ Virkning end de ubevægelige Glødelamper.

Korkuplens Omdækning, Indlægning af elektrisk Belysning, Forbedring og Udvidelse af Varmeapparatet, Orglets Ombygning og Urets totale eller delvise Ombygning anbefales paa det varmeste“.

Denne Betænkning sendte Ministeriet 13. Aug. 1901 til Konsistorium, idet det udtalte, at det vilde finde det rigtigst, at Spørgsmaalet om Kirkens indre Dekoration i Henhold til det i Betænkningen anførte toges under fornyet Overvejelse, og navnlig henstillede, om det ikke — navnlig ogsaa af økonomiske Grunde — vilde være at foretrække, som af Synet principalt foreslaaet, at vende tilbage til den oprindelige hvide Farve, dog at Væggene af Hensyn til Thorvaldsens Figurer blev strøgne med en mere eller mindre kold graa Farve.

Kirkeinspektionen indsendte derefter 5. Okt. 1901 en saalydende Skrivelse af 18. Sept. s. A. fra Arkitekt Martin Borch:

„Ved Skrivelse af 14. ds. har den ærede Kirkeinspektion opfordret mig til at fremkomme med en Udtalelse i Anledning af „det særlige Syn“ Betænkning af 29. Juli d. A. angaaende den foreslaaede Istandsættelse af Vor Frue Kirke i København.

Jeg skal i den Anledning tillade mig at anføre, at „det særlige Syn“ er en saa anerkendt Autoritet i historiske Spørgsmaal vedrørende dansk Arkitektur, at der bør tages størst mulig Hensyn til dets principale Forslag om at føre Kirkens Dekoration tilbage til det oprindelige, d. v. s. gøre Kirkerummet hvidt.

Skulde imidlertid af Hensyn til Traditionen eller Menighedens Ønske „Synets“ sekundære Forslag om at beholde en farvet Dekoration findes mest formaalstjenligt, er der i Synets Betænkning givet en saa fyldig Beskrivelse af den Maade, hvorpaa Arbejdet ønskes udført, saavel i Hovedsagen som i Detailler, at Kirkeinspektionen sikkert, for at opnaa et tilfredsstillende Resultat, kan nøjes med at engagere en Malermester til at afsætte de Prøver, som „Synet“ ønsker sig forevist, og yderligere kunstnerisk Assistance vil være ganske unødvendig, da „Synet“ ved sin Anvisning og Approbation af Prøverne jo overtager det fulde Ansvar for den kunstneriske Side af Arbejdet.

Skulde den ærede Kirkeinspektion imidlertid ønske at antage en Kunstner til at lede Arbejdet, maa jeg indtrængende tilraade, at denne stilles saa frit som muligt.

Der foreligger jo nemlig — naar den oprindelige og den senere af Professor Chr. Hansen anvendte Dekoration forlades — en fuldstændig fri kunstnerisk Opgave, og enhver, isom kender til Kunst, vil indrømme, at

et godt Resultat ikke kan naas, naar Kunstneren skal tage Hensyn til Andres Overbevisning, have Prøver approberede o. s. v.

Stilles Kunstneren frit, da kan der være Haab om at opnaa en hel- dig Løsning, om end et saa vanskeligt Arbejde som det foreliggende aldrig kan ventes at vinde Alles Bifald, og det er at vente, at det, selv om det overdrages de bedste Kræfter, vil have samme Skæbne som den nuværende Dekoration, saa at man om 50 Aar vil finde store Mangler ved Nutidens Behandlingsmaade. Men just dette, at Dekorationen kun er gældende for et forholdsvis kort Tidsrum, gør mulige Føjlgreb mindre betænkelige. Vore Efterkommere ville altid have det i deres Haand at forandre Udsmykningen efter deres bedre Erkendelse.

Da „det særlige Syn“ kun paa et ganske underordnet Punkt har troet at kunne tiltræde mit Forslag, vil jeg finde det rimeligt, om den ærede Kirkeinspektion maatte — naar kunstnerisk Assistance overhovedet maatte findes nødvendig — foretrække at søge anden Hjælp, men saafremt Sagen maatte blive lagt i min Haand, maa jeg stille følgende Betingelser for min Medvirken:

1) at jeg ikke skal være bundet til at anvende en kold Tone som Baggrund for Thorvaldsens Figurer. Disse staa jo i en kold, uren blaalig Tone, og det er min Overbevisning, at Figurerne ville tage sig bedst ud mod en varm Baggrund.

2) at det ikke forlanges, at Bjælkeværket over Søjlerne skal udføres i ren græsk-dorisk Karakter. Konferensraad Hansens doriske Orden er jo — hvad ogsaa bemærkes i Synserklæringen — ikke græsk i Detailler, men snarere romersk, og jeg anser det derfor for betænkeligt, paa denne indvendige, ret daarlig belyste Façade, at anvende de Farver, som Videnskaben har troet at kunne fastslaa for det græske Tempels udvendige Façader.

3) at Søjlerne ikke forlanges paamalede Tæppemønstre. De mosaikbeklædte pompejanske Søjler med Tæppemønstre vil jeg ikke kunne anvende i Frue Kirke, da dette Motiv, saa vidt mig bekendt, tilhører den „lille Kunst“ og aldrig er anvendt i store, monumentale Bygninger.

Selvfølgelig maa der ved Farvepaasætningen gaaes forsøgsvis frem, og dersom Arbejdet overdrages mig, vil jeg iøvrigt tage al muligt Hensyn til de af „det særlige Syn“ givne Vink“.

I sin ovennævnte Skrivelse af 5. Okt. 1901 udtalte Kirkeinspektionen følgende:

„Efter de Oplysninger, som vi have indhentet, vil der ganske vist kunne spares ca. 5,700 Kroner ved at holde Kirkerummet i lyse Toner uden Dekoration. Men denne Besparelse forekommer os ikke at kunne opveje, hvad der efter vort Skjøn vil tabes, dersom man opgiver den af Hr. Borch foreslaaede Dekoration. Da Kirken i sin Tid efter Etatsraad Chr. Hansens Anvisning blev dekoreret, vandt dette almindelig Tilslutning. Og vi tvivle ikke om, at Menigheden, der tit har udtalt sin Glæde over det farvede Rum, som netop ved sin Udsmykning faar en særlig festlig og stemningsfuld Karakter, vil anse en Tilbagevenden til en enkelt Farve for at være en Tilbagegang. Den hvide Farve vil utvivlsomt paa mange gøre et haardt og koldt Indtryk. Den Klage forekommer os vel begrundet, som jævnlig fremføres, at der findes altfor faa Farver i de protestantiske Kirker, men vi maa anse det for lidet ønskeligt, om en saadan Klage

fremførtes imod vor Frue Kirke efter den paatænkte Istandsættelse. I et Rum, hvis Hovedformaal er at tjene til Menighedens Opbyggelse, skjønne vi ikke, at en mulig historisk Korrekthed vil være i Stand til at bøde paa, hvad der maatte virke dæmpende paa den religiøse Stemning. Saa fremt det ærede Patronat maatte dele Kirkeinspektionens Anskuelse, haabe vi derfor, at der maa blive gjort Indstilling til Ministeriet om, at der maa anvendes en Dekoration, der forhaabentlig vil blive endnu mere stemningsfuld end den nuværende var fra første Færd af.

Da Kirkeinspektionen i sin Tid formaaede Hr. Arkitekt Borch til at interessere sig for den stillede Opgave, gik man ud fra den samme Opfattelse, som vi vedblivende have, at Hr. Borch fuldt ud er i Stand til at løse Opgaven. Naar derfor det særlige Kirkesyn skriver: »I alle Tilfælde mene vi at maatte tilraade, at nogle Forsøg forevises os, inden endelig Bestemmelse tages om Malingens Fornyelse og den indvendige Dekoration«, da maa vi anse det for meget betænkeligt, om dette Raad følges. Maaske er en saadan Arbejdsmaade anvendelig, naar det gælder om at bringe arkitektoniske Forhold og Former i Fortids-Bygningsværker tilbage til det, de maa formodes at have været, men det er næppe heldigt at bringe den i Anvendelse ved Behandlingen af et saa klart gennemført og i Grundformerne uberørt Værk som det Indre af Konferensraad Hansens Frue Kirke. At Hansen afleverede Kirken uden nogen Dekoration, turde muligen have sin Grund i Datidens trange Kaar. Vi dele ganske Hr. Borchs Opfattelse, at der her foreligger en fuldstændig fri kunstnerisk Opgave, og at en heldig Løsning kun vil kunne naas, naar Kunstneren stilles ganske frit. At der, som Arkitekten udtaler, maa gaas forsøgsvis frem ved Farvepaasætningen, og at han vil tage alt muligt Hensyn til de af det særlige Syn givne Vink, er en Selvfølge. Men idet vi iøvrigt hen-vise til Arkitektens Skrivelse, tillade vi os at foreslaa, at Hovedindsættelsen af Frue Kirkes Indre søges gennemført i det væsentlige i Overensstemmelse med det af Kirkeinspektionen indsendte Forslag.

Det er os bekendt, at der i Konsistorium har hævet sig vægtige Stemmer for, at der samtidig med Restaureringen skulde anbringes to nye Udgange paa Siderne af Kirken. Det staar som utvivlsomt for os, at dette vilde være en ubetinget Fordel; det er derfor kun det pekuniære Spørgsmaal, som her kommer i Betragtning. Vi skulle i saa Henseende oplyse, at denne Forandring vil medføre en Merudgift af 14,000 Kroner, saa at den samlede Sum, der vil kræves, bliver 109,000 Kroner; heri er Varmeapparatets Forbedring medregnet, men ikke Orglet og Uhret, hvortil der er skaffet Penge ad anden Vej.

Vi tillade os at foreslaa, at de 40,000 Kroner af denne Sum tilvejebringes, ikke ved Forbrug af Kirkens Midler, saaledes som omtalt i vor Skrivelse af 11. Februar d. A., men derimod ved at Kirken stifter et Laan, som forrentes og afdrages i et vist Aaremaal, saa at Kirken efter denne Tids Forløb atter kan have sin Kapital ubeskaaren. Da det bliver nødvendigt at rejse og forrente et midlertidigt Laan paa de resterende 69,000 Kr. for at kunne afholde Udgifterne ved de forskellige Arbejder, forinden Bidraget fra Ligningen kan tilflyde Kirken, maa de nævnte 69,000 Kr. forøges med 4,000 Kr., saa at den samlede Sum altsaa bliver 73,000 Kr. Vi forvente, at Kirke- og Undervisningsministeriet vil søge at tilvejebringe denne Sum ved en almindelig Ligning paa Stadens Sogne,

da Billighed formentlig taler for, at hele Byrden ikke kommer til at hvile paa Frue Sogns Beboere alene, eftersom disse i en længere Aarrække igennem de almindelige Ligninger have maattet yde Bidrag til andre københavnske Kirker, der trængte til Hjælp.

Endnu skulle vi blot tilføje, at vi udbede os en Udtalelse fra Ministeriet om, hvorvidt Arbejdet kan paabegyndes den 1. Maj 1902, idet der gives os Tilsagn om det nævnte Tilskud (73,000 Kr.), hvad enten dette nu tilvejebringes paa den ene eller anden Maade.“

Ved Indsendelsen til Ministeriet af Kirkeinspektionens og Arkitekt Borchs Erklæringer anbefalede Konsistorium 22. Okt. 1901 paa det mest indtrængende, at Restaureringen udførtes paa den af Inspektionen indstillede Maade ved Arkitekt Borch, ligesom Konsistorium ogsaa gav Forslaget om Anbringelse af 2 nye Udgangsdøre paa Siderne af Kirken sin Anbefaling.

Ministeriet indhentede derefter en ny Erklæring fra det særlige Syn. I denne Erklæring, der blev afgivet den 20. Novbr. 1901, udtalte Synet følgende:

„Synet beklager, at dets Betænkning af Hr. Arkitekt M. Borch er bleven misforstaaet, som om der med denne tilsigtedes et kunstnerisk Formynderskab eller en Indskrænkning af den udøvende Kunstners Frihed. Sligt vilde stride lige saa meget mod Synets Principper som mod dets Traditioner. Da vi i Sommer mødtes i Frue Kirke med Hr. Arkitekt Borch, blev de væsentligste af de Bemærkninger, som senere indsendtes til Ministeriet, oplæste for ham, og vi havde alle det Indtryk, at han havde intet imod at tage disse og Sagen under fornyet Overvejelse. Hvis vor principale Indstilling blev fulgt, vilde jo ogsaa Enighed have været til Stede. Naar Kirkeinspektionen og, som det synes, ogsaa Konsistorium ønsker Farven bevaret, vil man ikke kunne komme langt bort fra den Chr. Hansenske Dekoration, og Opgaven vil, om end Forbedringer i Enkeltheder kunne tænkes, ikke egentlig kunne kaldes fri.

Vore Henstillinger samle sig i Hovedsagen om 3 Punkter, 1) om Vægfarven, 2) om Søjleskafternes Dekoration, 3) om Bjælkeværket. Vi have advaret imod at benytte en for varm og klar Vægfarve, fordi efter Kontrasters Lov et Kunstværk udført af blaaligt Marmor paa en saadan Baggrund vil se mere koldt og dødt ud, end det behøves. Bag de faa Statuer af blaaligt karrarisk Marmor, som findes i Thorvaldsens Museum, Mars og Vulkan, er heller ikke anvendt en lys og klar Baggrund. En eller flere Prøver, strøgne paa Papir, vilde sikkert her have skaffet Enighed mellem Synet og Arkitekten. Naar Kirkeinspektionen siger, at den Hansenske Dekoration, da den fremkom, blev modtaget med almindelig Paaskønnelse, gælder dette ikke Søjlernes forlorne og fattige Kanneleringer, mod hvilken der af de dalevende Kunstnere, som forstod sig paa Dekoration, blev gjort berettigede Indvendinger. Det henstilles, om nogen Dekoration overhovedet behøves. Naar vi i vor Betænkning har nævnt de pompejanske Mosaiksøjler, var det kun som et Eksempel instar omnium. Vi have i denne Henstilling villet give Kunstneren den fuldeste Frihed til at vælge mellem de utallige Motiver, som Oldtidens Kunst her turde frembyde. Naar vi endelig med Hensyn til Bjælkeværket have henstillet, om man ikke ved at optage den traditionelle Maling af det doriske Bjælkeværk, der nu kan betragtes som fastslaaet, og som strækker sig fra dettes

Fremkomst ned til Vitruv, vilde kunne undgaa visse Smaaligheder, har vi altsaa tænkt os, at Arkitekten ved en Malersvends Hjælp i Løbet af 1 eller 2 Dage havde givet os Anledning til at drøfte og rimeligvis enes om dette Spørgsmaal. Naar Synet undertiden ved de det underlagte Bygninger har ønsket en Prøve foretaget, var dette hovedsagelig til Drøftelse og er aldrig nægtet os; men omvendt er aldrig en saadan Prøve gjort til Rettensnor for Arkitekten, der altid ved Siden af Synet har beholdt sin Selvstændighed og sit fulde kunstneriske Ansvar. Synet har paa Ministeriets Opfordring sagt sin Mening, men ønsker ikke at paatvinge anderledes tænkende denne.

Imod Dørenes Anbringelse paa den foreslaede Maade vides intet at erindre.“

Denne Erklæring sendte Ministeriet 10. Decbr. 1901 til Konsistorium, idet det udtalte, „at da det efter alt foreliggende synes som om Arkitekt Borch har misforstaaet Karakteren af Synets Bemærkninger, maa Ministeriet finde det rigtigst, at han overvejer Sagen nærmere, inden den endelig afgøres, og det maa saa meget mere ønskes, at han gør den til Genstand for saadan fornyet Overvejelse, som det under alle Omstændigheder maa erkendes, at Synets Ændringsforslag har det Fortrin, at det nedsætter Udgifterne med ialt ca. 6,000 Kr., et Moment, som Ministeriet ikke kan andet end tillægge en væsentlig Betydning i nærværende Tilfælde, hvor det nemlig vil være forbunden med nogen Vanskelighed at tilvejebringe de til Planens Gennemførelse fornødne Midler.

Man tillader sig derfor at remittere Sagens Akter til Brug for Arkitekt Borch under hans videre Overvejelser, og undlader ikke at tilføje, at Ministeriet maatte ønske, at han, inden Sagen paany forelægges Ministeriet, lader det være sig magtpaaliggende ved en personlig Forhandling med Synets Medlemmer at komme til Enighed med disse om de foreliggende Divergenspunkter, angaaende hvilke Uenigheden ikke forekommer Ministeriet at være større, end at et Resultat maa kunne naas ved gensidig Imødekommenhed.“

Der blev derefter mellem Arkitekt Borch og Synet afholdt et Møde, hvori der opnaaedes Enighed om at foretage Prøver paa Vægfarven bagved Thorvaldsens Figurer og paa Dekorationen af Bjælkeværket over Søjlerne, hvorefter Kirkeinspektionen under 4. Jan. 1902 med Konsistoriums Tilslutning i Skrivelse af 16. s. M. indstillede til Ministeriet, at der maatte blive truffet endelig Afgørelse om, hvorvidt Istandsættelsen af Kirken kunde tage sin Begyndelse den 1. Maj 1902. Efter at Ministeriet — paa en fornyet Henvendelse fra Kirkeinspektionen og Konsistorium om, hvorvidt Arbejderne kunde paabegyndes 1. Maj 1902 — 10. Febr. s. A. havde svaret, at da Ministeriet maatte afvente Rigsdagens Stilling til de forelagte kirkelige Lovforslag, forinden det kunde udtale sig om, paa hvilken Maade de fornødne Midler kunde skaffes tilveje, vilde det ikke paa nærværende Tidspunkt kunne udtale sig om, hvorvidt Arbejderne vilde kunne tage deres Begyndelse til det angivne Tidspunkt, meddelte Ministeriet 3. Maj 1902 Approbation paa det fremsatte Forslag „omfattende dels en Hovedistsættelse af Kirkens Indre, Indlæggelse af elektrisk Lys m. m., dels Udvidelse og Forbedring af Varmeapparatet, dels Anbringelsen af to nye Udgangsdøre, dog forsaa vidt angaar Kirkens indre Dekoration, paa Vilkaar, at der af Arkitekten i Forening med det særlige Syn foretages

Prøver paa Vægfarven bag ved Thorvaldsens Figurer, forinden endelig Bestemmelse herom træffes, saavel som Prøver paa Dekorationen af Bjælkeværket over Søjlerne, naar Omstændighederne tillade det“. Ministeriet ønskede imidlertid ikke, at Arbejdet skulde paabegyndes, forinden den endelige Ordning var truffet med Hensyn til Midlernes Tilvejebringelse, og anmodede derfor om Forslag hertil fra Kirkeinspektionen. Efter at saadan Ordning var truffet, se herom nedenfor, gav Ministeriet 17. Febr. 1903 Tilladelse til, at Arbejdet henlagdes til den tilstundende Sommer, hvorefter Konsistorium den 20. s. M. anmodede Kirkeinspektionen om at tilskrive Arkitekt Borch om at sætte sig i Forbindelse med Formanden for det særlige Syn angaaende de ovennævnte Prøvers Foretagelse.

Angaaende disse Prøver og de Forhandlinger, de gav Anledning til mellem det særlige Syn og Arkitekt Borch, gav Arkitekten 20. Juni 1903 Indberetning til Kirkeinspektionen og Synet 22 s. M. til Ministeriet.

Arkitektens Indberetning, der af Kirkeinspektionen s. D. indsendtes til Konsistorium med Forespørgsel, om Arbejdet trods den foreliggende Divergens maatte fortsættes efter den approberede Plan, idet Inspektionen fralagde sig alt Ansvar for de forøgede Udgifter og andre Ulemper, en længere Afbrydelse vilde medføre, og udtalte det Haab, at Konsistorium i den nærmeste Fremtid vilde træffe eller tilvejebringe en definitiv Afgørelse, hvorefter Arbejdet kunde genoptages med fuld Kraft, var saalydende:

„Paa given Foranledning skal jeg herved meddele den ærede Kirkeinspektion mit Standpunkt til Spørgsmaalet om Vor Frue Kirkes indre Udsmykning, hvilket vil ses af nedenstaaende Referat af de Forhandlinger, som have været førte om denne Sag mellem det særlige Syn og mig.

Som bekendt har det særlige Syn hævdet, at det baade fra et historisk og kunstnerisk Synspunkt maatte anses for rigtigst at føre Kirken tilbage til dens oprindelige Stand — uden Farver.

I sin først afgivne Erklæring anførte Synet dog de Farver, som det mente man burde anvende, saafremt dets principale Forslag ikke antoges til Udførelse. De senere førte Forhandlinger mellem Ministeriet, Kirkestyrelsen, Synet og undertegnede resulterede i, at der skulde forevises Synet Prøver af de Farver og den Dekoration, som jeg paatænkte at anvende bag Figurerne og paa Søjlernes Bjælkeværk.

Efter at forskellige Prøver vare afsatte, tilkaldtes „Synet“ d. 16. ds., og udtalte da til mig, at det fremdeles maatte hævde, at Kirken burde holdes enstonet lys i Farven, at det var urigtigt at anvende farvet Dekoration i Kirken, og at det derfor ikke ønskede at udtale sig om de foreviste Prøver paa Dekorationen.

Da Synet dernæst ønskede at høre min Mening om Sagen, erklærede jeg mig enig med det, forsaavidt den historiske Side af Sagen angaar, men jeg kunde ikke indrømme, at det af kunstneriske Hensyn var forkasteligt at anvende Farver. Jeg hævdede som min bestemte Overbevisning, at Thorvaldsens Figurer ikke ville komme til deres Ret paa en lys Baggrund, der just maa gøre det urene i Marmoret mere iøjnefaldende end, naar det ses mod en kraftigere Farve, ligesom ogsaa det hele Rum maa blive koldt og gøre et øde Indtryk, naar al Dekoration udelades. Naar det endvidere af Synet anførtes, at F. 5.'s Kapel i Roskilde af alle erkendes for at være et saare skønt Rum, trods dets Mangel paa Farver,

da gjorde jeg opmærksom paa, at man ikke deraf kunde slutte, at Virkningen i Vor Frue Kirke vilde blive den samme, idet Savnet af Farver i F. 5.'s Kapel opvejes af den der anvendte, særdeles rige Arkitektur, med talrige Ornamentter, Kannelyrer osv., der paa mangfoldig Maade bryde Lyset, medens den i Frue Kirke anvendte Arkitektur derimod er overordentlig fattig paa Reliefornament, hvilket er saa meget mere føleligt, som Rummet er mange Gange større end Kapellet i Roskilde.

Endelig anførte jeg som en Omstændighed, hvortil der ogsaa burde tages Hensyn, at der af Menigheden og dennes Repræsentant, nemlig Kirkebestyrelsen, næredes et bestemt Ønske om at faa Kirkerummet forsynet med en passende farvet Udsmykning, hvilket Ønske jeg mente man burde imødekomme, da Kirken nu en Gang er Kirke og ikke en Museumsgenstand. Selvfølgelig maa der ved Kirkens Istandsættelse drages Omsorg for, at der ikke øves Vold imod den som arkitektonisk Monument, men saadant er der jo ikke Tale om i dette Tilfælde, da enhver oprindelig arkitektonisk Form lades uberørt af Forandringen, og skulde vore Efterkommere komme til den Erkendelse, at Kirken bør føres tilbage til sin oprindelige Stand, vil det let kunne gøres, men det bør neppe ske, før der er større Enighed derom end nu for Tiden.

Af ovenstaaende vil det altsaa fremgaa, at jeg ikke af kunstneriske Grunde nærer nogen Betænkelighed ved at anvende Farver ved Istandsættelsen af Frue Kirke, ja at jeg anser en Udsmykning af Rummet omtrent i samme Omfang som den hidtidige, — om end paa en noget anden Maade — for at være heldigere end det af Synet foreslaaede“.

Det særlige Syns Indberetning var saalydende:

„Ifølge Ministeriet Skriv. af 3. Maj 1912 har det approberet Arkitekt, nu kgl. Bygningsinspektør M. Borchs Forslag til en omfattende Istandsættelse af Vor Frue Kirke her i Staden, men dog til Approbationen knyttet følgende Vilkaar: „at der af Arkitekten i Forening med det særlige Syn foretages Prøver paa Vægfarver bag ved Thorvaldsens Figurer, forinden endelig Bestemmelse herom træffes, saavel som Prøver paa Dekorationen af Bjælkeværket over Søjlerne, naar Omstændighederne tillade det“. Disse Prøver have vi for Vægfarvens Vedkommende taget i Øjesyn kort efter, at Restaurationsarbejderne vare begyndte, for Kassetloftets og Bjælkeværkets Vedkommende ved et den 16. ds. i Kirken afholdt Møde. Synet blev ved at se de strøgne Prøver kun endnu mere bestyrket i sin Opfattelse af, at Kirkens indre Arkitektur ikke er beregnet paa nogen Udsmykning med Farve, der jo kun kan være berettiget, for saa vidt den understøtter, beriger og fremhæver de arkitektoniske Former. Kan Farven ikke anvendes paa denne Maade, eller fremkommer der Disharmonier, som mellem Søjlekapitælets plumpe Hals og de flove Striber paa Skaffet, der skulle erstatte Kanelurerne, eller mellem de forskellige Partier af Kransgesimsens Underside, saa maa Farven hellere blive borte og Arkitekturen alene virke ved sin Form.

Synet maa derfor i Overensstemmelse med sit principale Forslag (jfr. dets Skrivelse til Ministeriet af 19. Juli 1901) fastholde, at Kirken stryges med en ensfarvet lys Tone, ved hvis Bestemmelse der tages fornødent Hensyn til Thorvaldsens Arbejder.

Arkitekt Borch anerkendte det berettigede og følgerigtige i Synets Betragtning, men kunde dog ikke ubetinget slutte sig til dets Standpunkt,

da han i det hele havde Sympati for Anvendelsen af Farver og vilde hen- vise til, at Synets Opfattelse ikke deltes af Konsistorium og Kirkeinspek- tionen og formentlig heller ikke af Menigheden.

Synets Forhandlinger med Arkitekten havde saaledes ikke ført til nogen fælles Indstilling; men man har dog ikke villet undlade at udtale for Ministeriet den Opfattelse, som Synet er kommet til saavel ad histo- risk og kunstnerisk Vej som ved Betragtninger af de i Kirken foretagne Farveprøver“.

Efter at Ministeriet herom havde indhentet følgende Betænkning af 24. Juni 1903 fra kongelig Bygningsinspektør, Professor Alb. Jensen:

„I Anledning af Ministeriets Skrivelse af Gaars Dato (3 A 231) ved- rørende den under Udførelse værende Istandsættelse af Vor Frue Kirkes Indre, undlader jeg ikke tjenstligst at udtale, at naar Kirken, som af det særlige Syn (— principalt —) foreslaaet, overstryges med en eens farvet lys Tone (under fornødent Hensyn til Thorvaldsens Arbejder), vil Rum- met som Følge af den derved opnaaede Helhedsvirkning ganske sikkert virke mere storladent end tidligere, men utvivlsomt ogsaa mere monotont og tomt. Jeg kan derfor under Henblik til dette Forhold og Kirkeinspek- tionens samt den ledende Arkitekts Stilling til Sagen, ikke slutte mig til det særlige Syns Forslag, men tilraader, at Istandsættelsen af Kirken i det væsentlige sker paa Basis af den tidligere Dekoration, idet jeg dog foruden at tiltræde Synets Udtalelse om enkelte angivne Misforhold ved denne, tillige skal henstille, at den fremtrædende blaa Farve i Kirkens Kassethvælving søges afdæmpet eller mildnet ved Indramning indenfor Kas- settens Bund med en anden Tone.“

resolverede Ministeriet i Skrivelse af 25. s. M. til Konsistorium „at man som Sagen foreligger vil have det overladt til Kirkeinspektionen og den ledende Arkitekt med Konsistoriums Samtykke at træffe den endelige Af- gørelse i dette Spørgsmaal.“

Konsistorium tilskrev derefter 26. s. M. Kirkeinspektionen herom, idet det henstillede til Inspektionen og Arkitekten, hvilke Hensyn der vilde være at tage til Bygningsinspektør, Professor Alb. Jensens Henstil- ling i Slutningen af hans Skrivelse.

Efter Arbejdets Fuldførelse afgav Arkitekten en saalydende Indbe- retning af 2. Novbr 1903 til Nationalmuseet:

„I Aaret 1902 blev Orgelet ved Orgelbygger Starup delvis fornyet, ligesom der anbragtes nye Bælge, som drives ved elektrisk Kraft. Aar 1903 fornyedes Kobberbeklædningen paa Korkuplen, og under Kuppeltaget anbragtes Tagrender. En saadan fandtes ikke tidligere her, hvorfor Tag- konstruktionen var angrebet af indtrængende Fugtighed. Saa vidt gørligt blev de forraadnede Trædele fornyede. Ved Undersøgelse af Træværket om Overlyset i Kuppelen viste det sig, at ogsaa her Tagværket var an- grebet af indtrængende Fugt, og da nævnte Overlys, paa Grund af dets Lidenhed og Lystragts Dybde, hverken gav Lys til Kuppelfluden eller Figuren paa Alteret, besluttedes det at fjerne Aabningen, hvorved man sikrede sig mod Ødelæggelse af Tagværket ved Vandets Indtrængen. De tre Overlys i Hovedskibets Tøndehvælving bleve samtidigt ombyggede, paa den Maade, at Lysaabningen i Hvælvingens fladen bibeholdtes, men den 2¹/₂ Al. dybe Lystragts Sider afskraaedes opefter, i Sideretningen, under en Vinkel af 45°, hvorved Lyset fik større direkte Adgang til Kirkerummet.

Før Forandringen var kun Glas over Lysaabningen i Tagfladen, medens der nu er lagt Forsatsrammer i 12" Højde over Hvælvingsfladen. Dette maatte gøres for at dække de ved Forandringen af Lystragten fremkomne skæve Flader og for at holde paa Varmen i Kirkerummet. Da der kun ad Omveje er Adgang fra Kirkerummet til de to Sidedøre mod Dyrkøb og Universitetet, vilde Folk, under en Panik, være henviste alene til Hoveddøren under Taarnet. Dette fandtes uheldigt, og man skred derfor til Anbringelse af to Sideudgange for Enderne af Forhallen. I et af C. F. Hansens Projekter var tænkt 3 Døre i Vestsiden, nemlig foruden Hoveddøren to Sidedøre, hvor nu Moses og David ere opstillede. Da her ikke kunde sættes Døre, valgtes det at anbringe dem i Siderne, men dette medførte, at man maatte sænke Gulvet i begge Sider af Forhallen, saa at det kom i Niveau med Kirkens øvrige Gulve. Naar disse Gulve af Arkitekten vare lagte 5 Trin over selve Forhallens Gulv, kan dette kun have været for at opnaa en vis malerisk Virkning, thi i og for sig var det upraktisk, at man, for fra Forhallen at komme til Sidegangene, først maatte gaa 5 Trin op, og da atter — ad en snever Trappe, 5 Trin ned.

Hvor Sidedørene ere anbragte fandtes tidligere et Vindue, af omtrent kvadratisk Form, og af samme Bredde som den nuværende Dør. Overkanten af Dørhullet er = Vinduets Overkant, og dettes Sandstensindfatning blev, med nødvendigt Supplement, benyttet til Dørene.

Mellem de nye Yderdøre og Forhallen sattes Vindfang med Svingdøre. Det stærkt slidte Gulv af gullandske Fliser i Forhallen erstattedes med Tenazzogulv.

Under den nordøstre Pulpiturtrappe indrettedes W. C., under Trappen her overfor indrettedes Ligrum, med Afløb i Gulvet og Ventilationsrør. Under Pulpiturtrapperne mod Dyrkøb indrettedes Rum for Kirkebetjente og Rekvisitrum.

I det halvrunde, saakaldte „Thorvaldsens Ligkapel“ mod Dyrkøb, der tidligere benyttedes til Ligrum, men som hverken havde Ventilation eller Afløb fra Gulvet, og hvorunder fandtes en lav Kælder, i hvilket Gasmaalere fandtes opstillede, blev Kælderen fyldt og Gulvet belagt med Beton, samt Rummet indrettet til Opholdssted for Kirkebudet. I det tilsvarende Rum mod Universitetet, der tidligere var Rekvisitrum, blev skaffet Gulvafløb og Ventilation, saa det blev brugeligt til Ligrum.

Varmeapparatet blev tildels fornyet og de to Fyrkældere under det saakaldte Pantheon ved Udgravning gjorde en halv Gang større, ligesom Loftet over Rummene hævedes ca. 1 Al. Ved Udgravningen her fremkom intet af Interesse, naar undtages nogle Brudstykker af Ribbesten fra den gamle Kirke, hvilke henlagdes paa Loftet over „Pantheon“.

Kirken forsynedes med elektrisk Lys, og Gas beholdtes kun i de 4 Kandelabre ved Alteret.

De Brudstykker af Epitafier, som fandtes ved Portaltrappens Omring og Udgravningerne i Forhallen, bleve anbragte paa Væggene i Sidegangen mod Dyrkøb.

Ved Opmalningen af Kirkerummet bleve de tidligere, med hvid Farve paamalede, Stjerner i Kassetbunden erstattede med Stjerner, der udsnittedes i Træet og forgyldtes.

I Kassetbunden lagdes Koboltfarve udenom Stjernen, i Stedet for den tidligere Ultramarinfarve.

Paa de to Rundstave mellem Kassetterne var malet Perler i gulbrun Farve, hvilke overmaledes. Den tidligere gullige Grundtone i Hvelvingen gjordes hvid.

Kransgesimsen havde tidligere i Metoperne et hvidgult Palmetmønster paa brunrød Bund, hvidgule Triglypher med blaaviolet Farve i Indskæringerne, Tæniæ var blaa med en gul á la Greque, Baandet over Triglypherne brunrød Farve, Mutuli blaa Draaber paa lys Bund, Kassetten blaa Bund, Rosetter Staffering af Guld og rødt, Æggene gul og blaa Konturering. Bladet over Hængeplatten gult Bladmoment. Ornamenteringen her var formentligt alt for kompliceret og smaalig. Fra Kirkens Gulv kunde man kun i meget klart Vejr skimte Ornamentikken. Ved Istandsættelsen nøjedes man da med en mere enkelt Opmaaling, med blaa Triglypher, Tæniæ og Baand røde, Mutuli blaa med hvide Draaber, Kassetbunden rød, Baandet over Hængeplatten gaves Bladdekoration i blaat og rødt efter græske Forbilleder. Den med gulbrune Striber imiterede Kannelering paa Søjlerne bortkastedes. Bølgen under Søjlerne var tidligere uden Farve, men fik nu rød Bund og blaa Farve paa Undersiden, Underkirken og Korringens gulbrune Bundtone ombyttedes med en gul Tone, der afstemtes efter Marmoret i Apostelfigurerne. Den tidligere Kvaderinddeling paa Væggene bortfaldt. Rækværkerne foran nederste Pulpitur, der vare sortmalede, men bare Spor af tidligere Forgyltning, bleve malede i en grønlig Tone.

Orgelets Façade, der delvis er af Mahogni, stod i en dyb, næsten sort Tone, der daarlig harmonerede med Kirkens lyse Grundtone, hvorfor det maledes i en lys grøngraa Farve, med rigelig Anvendelse af Forgyltning. Det var Hensigten at forgyldte Alternichen, og en stor Prøve med ægte Guld blev opsat, med det Resultat, at alle de indfaldende Lysstraaler bleve i Nichen, hvad iøvrigt burde være forudset, i Henhold til den simple Lov, at Lysets Indfalds- og Udfaldsvinkel ere kongruente. Da Lyset kommer lige forfra, kan kun de Lysstraaler, der falde midt i Nichen, kastes tilbage til Kirkens Skibe, men her opfanges Straalerne af Figuren, og de Lysstraaler, der falde paa Nichens buede Sider til højre og venstre for Figuren, falde alle tilbage i selve Nichen. Guldet i den afsatte Prøve havde derfor set fra Kirken, en dyb, gulbrun Farve. Derefter prøvedes at overtrække Nichens Vægge med et rillet Gibslag, hvorpaa der lagdes Guld. Nu opnaedes, at Lysstraalerne kastedes ned i Kirken, men formodentlig paa Grund af, at Lysfladen ikke var samlet, men afbrudt af Skygestriber, gjorde Guldet slet ikke Virkning som Metal, men lignede ganske friskhøvlet Fyrretræ. Derefter prøvedes med en Lapis-laculifarve, med det Resultat, at Figurens Konturer stode ganske udflydende mod Farven. Derefter opsattes en rød Bundtone. Men medens den tidligere røde Bundtone var brunlig, gjordes den nye Tone klar, med iblandet Orange. Ornamentet foroven i Nichen, der tidligere havde brunrød Bundtone, fik nu blaa Bund.

Alle Sæderne i Stolestaderne sænkedes og gjordes bredere. Skamler anbragtes samt Hatteknager i Stolene, Nummertavlerne fik nye Rammer, der forgyldtes. Alle de store Vinduesfag i Galleriet bag Søjlerne forsynedes med dobbelte Vinduer.

I Taget nærmest Koret blev der mellem Pillerne indmuret et brandfrit Skab paa Universitetssiden.

I den saakaldte Dronningestol paasattes Væggene Rammer, hvorefter imellem udspændtes Silkestof.

I Kongeløgen bibeholdtes den gamle Dekoration paa og over Dørpartiet. I Stedet for det røde Stof, der tidligere var udspændt mellem Lisenerne paa Sidepillerne herved, maledes nu med rød Farve, med et Ornament, hvortil Motivet toges fra Stukornamentet over Kirkens Hoveddør.

I Endemurene af Galleriet bag Søjlerne udrødes ved Loftet en Aabning i Muren ind til Rummet over Skriftestolen for Luftcirkulationens Skyld.

For Udluftning af Kirkerummet blev Bunden i nogle Kassetter over Hovedskibet forsynede med Oplukningsmekanisme. Tæppet foran Daabsengelen, tegnet af Bindsbøl sen., fornyedes efter det gamle Mønster, Skriftestolens Vægge, der tidligere vare malede graabrune, fik grønne Vægge, med et ca. 2 Al. højt Parti foruden i rød Farve, de to Kulører adskilte ved et graaligt Baand.

Relieffet i Korrundingen rensedes, og Bunden, som var behandlet med Oliefarve fik en ny Overstrygning. Alle Figurer i Kirken rensedes og Epitafierne i Sidegangen (Mynster o. s. v.) udbedredes og rensedes. Det gamle Urværk, som var et middelmadigt Arbejde, uden Spor af kunsthåndigt Smedearbejde, blev erstatet af et nyt Værk fra Bertram Larsen. Over Uret anbragtes et Urkammer. For Adgangen til Taarnets øvre Etager anbragtes Jærndøre.

Da det indfaldende Lys over Træskillerummene mellem Kirkeskibet og Sidegangene virkede generende, naar man betragtede Figurerne, var det paa tænkt at lukke disse Vinduer. Skønt Lyset herfra næsten er betydningsløst for de, som sidde i Stolene her, mente man dog ikke at turde blænde Vinduerne, hvorfor der — for dog at bøde noget paa det uheldige Forhold, indsattes mat Glas i Ruderne.“

Angaaende Tilvejebringelsen af Midlerne til Hovedstandsættelsen bemærkes følgende:

I Kirkeinspektionens Skrivelse af 11. Febr. 1901 opgjordes Udgiften ved Kirkens Hovedstandsættelse (derunder indbefattet Forbedring og Udvidelse af Varmeapparatet) til 109,000 Kr. Udgifterne til Orglets og Urets Ombygning opgjordes til 33,000 Kr.

Det sidstnævnte Beløb tilvejebragtes derved, at Kirken i 11. Juni Termin 1902 hos Universitetets Legatkasses fælles Masse optog et Laan af den nævnte Størrelse, at forrente og afdrage (med en Afdragstid af c. 28 Aar) med ialt 3 pCt. eller 990 Kr. i hver Termin, saaledes at 2 pCt. heraf var Rente, Resten Afdrag. Denne halvaarlige Ydelse afholdes i Henhold til Ministeriets Skrivelse af 29. Jan. 1903 af Roskilde Domkirke.

Den samlede Udgift ved Orglets og Urets Ombygning var 32,985 Kr. 29 Ø.

Udgiften til Hovedstandsættelsen var, som nævnt, beregnet til 109,000 Kr. Dette Beløb tilvejebragtes med Ministeriets Billigelse i Skrivelse af 26. Juni 1903 saaledes: Af den københavnske Kirkeligning for 1902—03 og 1903—04 ydedes 22,450 Kr., af Frue Kirkes regelmæssige Indtægter i 1902—03 ydedes 5,000 Kr., ved Forbrug af Kirkens Kapitaler ydedes 10,500 Kr., at restituere med 1,000 Kr. aarlig, naar den Gæld, som Kir-

ken iøvrigt i Anledning af Hovedstandsættelsen maatte paadrage sig, er tilbagebetalt, Hvidovre Kirkes Orerskudsfond, der ved Udgangen af 1901—02 udgjorde 20,500 Kr., samt denne Fonds Overskud i 1902—03 2,000 Kr. og i 1903—04 2,000 Kr., et Laan paa 20,000 Kr. af Sjællands Stifts offentlige Stiftelsers Midler, at forrente med 4 pCt. p. a. fra 1. Sept. 1903 og at afdrage i Løbet af 20 Aar med 500 Kr. i hver Termin fra 11. December Termin 1903 at regne, samt et Laan paa 28,000 Kr. af Fyns Stifts offentlige Stiftelsers Midler, at forrente med 4 pCt. p. a. fra 11. Decbr. 1903 og at afdrage i Løbet af 20 Aar med 700 Kr. i hver Termin fra 11. Juni Termin 1904 at regne.

Den samlede Udgift ved Hovedstandsættelsen var 108,803 Kr. 87 Ø., herunder indbefattet Udgiften til en Forandring af Kirkens største Klokke, den saakaldte Festklokke, der ikke havde været benyttet siden 1887, idet den den Gang var bleven sat ud af Brug paa Grund af Taarngesimsens Brøstfældighed. Gesimsen var vel bleven fuldstændig ombygget i 1888, men Klokken var dog ikke senere taget i Brug. Ved Forandringen blev Klokken, der tidligere var indrettet med „flyvende“ Knebel, indrettet med „hængende“ Knebel, og den Kraft, der tidligere udvikledes ved Ringningen, nedbragtes til omtrent $\frac{1}{7}$. Denne Udgift, der var anslaaet til 1,650 Kr., men blev 1,409 Kr. 35 Ø., approberedes ved Ministeriets Skrivelse af 14. April 1904.

B. Patronatsforholdet i 1905—06, 1906—07 og 1908—09.

1905—06. I Anledning af en Forespørgsel fra Stiftsprovsten, om ikke Frue Kirke som Ejer af Stiftsprovstegaarden Matr. Nr. 197 A. i Universitetets Rode, Klædebo Kvarter, Fiolstræde Nr. 8, er pligtig til at betale Ejendomsskylden af denne Ejendom, udtalte Konsistorium i Skrivelse af 5. Febr. 1906 til Stiftsprovsten, at det ikke skønnede rettere, end at det i Henhold til, hvad der bestemtes ved hans Ansættelse, jfr. Ministerialtid. 1892 B. S. 16, „Skatter af Embedsboligen“, maatte paahvile ham at udrrede Ejendomsskylden.

— Ved Skrivelse af 9. Decbr. 1905 bifaldt Konsistorium, at der til Istandsættelse af Muren paa Professor Rasmus Rasks Gravsted paa Frue Assistenskirkegaard (Aarb. 1878—79 S. 817) anvendtes 22 Kr.

1906—07. Ved Skrivelse af 16. Maj 1907 bifaldt Konsistorium, at der til en Hovedstandsættelse af Professor Rasmus Nyerups Gravsted paa Frue Assistenskirkegaard (Aarb. 1882—83 S. 327) anvendtes 61 Kr. 50 Ø.

1908—09. I Anledning af en med Kirkeinspektionens Skrivelse af 12. Maj 1909 til Konsistorium fremsendt Skrivelse fra Kirkens Organist, Professor O. Malling, angaaende Benyttelsen af Kirkens Orgel udtalte Konsistorium 15. Juni 1909, at man med Inspektionen er enig i, at Professor Mallings Vikarer ved Kirken indenfor rimelige Grænser maa have Lov til at øve sig paa Kirkens Orgel, for saa vidt det er nødvendigt, for at de paa forsvarlig Maade kan fungere ved Gudstjenesten, men at det ikke kan tillades, at Professor Mallings Elever øver sig paa Kirkens Orgel.

— Efter Forslag af Kirkeinspektionen indstillede Konsistorium 30. Juni 1909 til Ministeriet, at der tillagdes Kirkens Organist, Professor O. Malling, der fra 9. Maj 1900 havde virket i den nævnte Stilling med en

aarlig Lønning af 1,200 Kr., et personligt Lønningstillæg af 300 Kr. fra 1. Juli 1909 at regne, at udbetale af Kirkens Kasse med 75 Kr. kvartalsvis. Ministeriet svarede 12. Juli s. A., at saalænge Kirken ikke er i Stand til at dække sine Udgifter uden at kræve Tilskud af den københavnske Kirkeligning, ser Ministeriet sig ikke i Stand til at forhøje Lønningerne for dens Funktionærer.

— Ved Skrivelse af 15. April 1909 tillod Konsistorium, at Hvidovre Kirke mod en Indbetaling af 400 Kr. overtager Vedligeholdelsen indtil 1. April 1957 af afd. Partikulier Peter Andersens Arvingers Gravsted, F. 3—18, paa Hvidovre Kirkegaard, stort 80 Kv. Al., indhegnet med et Støbejerns Gitter og paa Gravstedet et Granitmonument. Angaaende Vedligeholdelsespligtens Omfang se Aarb. 1876—77 S. 276.